

Karismaattinen politiikka demokratian demokratisoitumisena?

KYÖSTI PEKONEN

ABSTRACT
Charismatic Politics
as the Democratization
of Democracy?

The main points of discussion in this article are the relationship between the concepts of charisma and the modern, and how these concepts are formulated in Finnish politics. Weberian charisma is defined as a modernist phenomenon which may have actual significance as one possible way to democratize democracy. However, charisma as the existence and effect of subjective values and personal leadership are not as such enough for the criteria of democratization of democracy. Represented discourse where the principles of authority are in fact defined is suggested as the one further criterion.

1 Aluksi

Puhe karismasta ja karismaattisten johtajien kaipuusta ovat olleet yleisiä ilmiöitä viime aikoina Suomessakin. Poliitikassa karismaa on kaipaillut silloin kun on päivitelty poliitikkojen harmautta ja tasapaksuisuutta tai kun on keskusteltu Kekkosesta ja hänen johtamistavastaan ja verrattu sitä esimerkiksi Koiviston tapaan hoitaa asioita.

Tällaisessa keskustelussa viitataan usein Max Weberin ajatteluun karismasta. Tällöin enemmän taikka vähemmän implisiittisesti annetaan ymmärtää keskustelussa todella olevan kyseessä »weberi-

läinen karisma» ja että tällainen karisma on tarpeellinen ja toimiva tämänkin päivän parlamentaarisessa politiikassa.

Seuraavassa tarkastelen lähemmin kolmea kysymystä: minkälaisesta politiikasta Weberin hahmotamassa karismaattisessa politiikassa on kyse; missä mielessä siinä on kyse ilmiöstä, jolla on ajankohtais-takin merkitystä, eli demokratian demokratisoinnista ja kolmanneksi sitten; miten weberiläinen karismaattisen politiikan idea suhtautuu suomalaiseen karismaattisen johtajan kaipuuseen. Vastauksena viimeksimainittuun kysymykseen yritän perustella väitettä: huonosti.

Taulukko 1: »Maamme kaipaa vahvoja johtajia, jotka kykenevät palauttamaan yhteiskuntaamme kurin ja järjestyksen sekä oikeiden arvojen kunnioituksen» (%) (Koko väestö ja puolueisiin samaistujat)

	Koko väestö	SKL	SMP	KESK	RKP	KOK	SDP	SKDL	VIHR
Samaa mieltä	59	82	76	69	65	63	62	53	31
Vaikea sanoa	16	00	11	14	10	15	13	15	16
Eri mieltä	25	18	14	18	25	22	25	32	52

2 Vahvan johtajan kaippu suomalaisessa politiikassa haastattelututkimuksen valossa

Karisman kaippu ulottuu haastattelututkimusten tuloksiin asti. EVAn raportista (1989), joka koskee suomalaisten asenteita 1988, löytyy seuraavanlainen kysymys jakautumiseen (s. 76) (ks. Taulukko 1).

Taulukko osoittaa myös Suomesta löytyvän potentiaalista elintilaa »vahvoille» johtajille. EVAn raportin kirjoittaja toteaa: »Suomalaisissa eläisiis autoritaarisen johtajan kaippuuta samalla kun aikaisempaa moni-ilmeisempi poliittinen kulttuuri on käytännössä saanut jalansijaa» (s. 75). »Autoritaarisen johtajan kaippu» on erilaista eri puolueisiin samaistujien kesken. Jakautumat eivät olle aivan satunnaisia.

Muina kysymyksen suhteen systemaattisesta vaihtelusta kertovina muuttujina raportissa ovat koulutus ja erityisesti ikä. Sukupuoli ja sosiaalinen asema ovat tässä yhteydessä »satunnaisia» taustamuuttujia.

Taulukko 2: Vahvan johtajan kaippu, jakautumat koulutuksen ja iän suhteen (%)

	samaa mieltä	vaikea sanaa	eri mieltä
Ei amm. koulutusta	65	14	21
Kurssi, lyhyt koulutus	69	14	18
Ammattikoulu tms.	58	16	25
Opistotaso	55	17	28
Akateeminen	36	20	44
18—20 vuotta	43	20	38
21—30 vuotta	44	22	35
31—40 vuotta	51	17	32
41—50 vuotta	65	14	21
51—60 vuotta	70	11	19
61—70 vuotta	84	10	06

Jakautumat ovat selkeitä ja systemaattisia. Tulokinta sensijaan on tässäkin ongelmallista. Onhan selvää, että taustalla on monia samanaikaisesti vaikuttavia tekijöitä. Tämän artikkelin temaattisen rajauksen mukaisesti haluan kuitenkin korostaa populistisen vaikutuksen olemassaoloa, poliittisten sukupolvien välistä eroa ja vihdoin traditionaalisen ja modernin välistä eroa niin että näillä käsitteillä on yhteyttä populismiin ja sukupolvittaisiin eroihin.

Populismi-sanan etymologia viittaa kansaan ja suosioon. Populistia sanotaankin kansan suosikiksi. Suosio on sekä laajaa, se on massojen tunnustamaa, että sen sanotaan olevan luonteeltaan enemmänkin

tunnepohjaista samaistumista kuin järkeilylle perustuvaa ohjelmallisten päämäärien ja näiden toteuttamisen välineiden harkintaa.

Populistisessa osallistumisessa ryhmien poliittinen intressi saa erityisen muodon. Tätä muotoa voi verrata Weberin analysoimaan maagisen intressin erityisyyteen uskonnollisen intressin kehityksessä (ks. Bourdieu 1987, 122—6). Maagiselle uskonnolliselle intressille ja vastaavasti populistiselle poliittiselle intressille ovat ominaisia niiden osittainen ja välitön luonne. Intressi koskee jotakin erityistä kysymystä tässä ja nyt. Intressien tällainen muotoutuminen on sitä todennäköisempi mitä alemmas sosiaalisessa hierarkiassa mennään. Toinen tyypillinen piirre on Weberin mielestä kyseisen ilmiön talonpoikaisuus. Mitä suurempi paino talonpoikaisella perinteellä on sivilisaatiossa sitä todennäköisemmin »kansanomainen» uskonto suuntautuu magiikkaan — ja vastaavasti politiikka omaksuu populistisia piirteitä. Talonpoikaisen kulttuurin magiikkaan taipumuksen vastakohtaksi Weber asettaa kaupungin ja sille tyypilliset ammatit. Nämä tarjoavat hedelmällisemmän maaperän rationalisoinnille.

Myös populistisessa politiikassa ratkaistaan legitimitetin ongelmaa. »Seuraajat» odottavat jonkinlaista oikeutusta asemalleen ja tilanteelleen yhteiskuntarakenteessa. Populistinen johtaja taas on tällaisen oikeuttamisopin ideologinen kantaja. Populistinen samaistuminen on tulosta melkein »ihmeenomaisesta» sopusoinnusta sanoman ja puhutellun yleisön välittömien intressien välillä. Tunteenomaisen sitoutumisen voimakkuus johtuu siitä, että molemmat osapuolet voittavat. Populistinen johtaja saa julkisen tunnustuksen erinomaisuudestaan ja seuraajat vahvistavat johtajansa välityksellä omaa yhteiskunnallista identiteettiään.

Ikä on yksi tärkeimpiä tekijöitä pyrittäessä selittämään ihmisten poliittista käyttäytymistä ja arvoja. Tarkasteltaessa ikää käyttäytymistä ja arvoja selittäväksi muuttujana ainakin kysymykset elämänsä ja poliittisten sukupolvien vaikutuksesta nousevat esiin. Braungart & Braungart (1986, 217—8) määrittelevät poliittiset sukupolvet, joihin taulukon 2 jakaumat viittaavat, seuraavasti: Sukupolvi-näkökulmasta tarkasteltuna poliittisten sukupolvien muodostumisen dynamiikassa voi olla kyse historiallisten olosuhteiden (erityisesti väestön kasvun, kaupungistumisen, teollistumisen, taloudellisen laman, työttömyyden, teknisen muutoksen, nationalismien ja kulttuurisen muutoksen) ja mobilisoivien voimien (organisoitujen suhteiden, karismaattisen johtajuuden, ryhmien välisen kilpailun, poliittisia

päämääriä koskevien ristiriitojen ja solidaarisuuden) yhdistymisestä tai kohtaamisesta jossakin historiallisessa tilanteessa tavalla jonka tuloksena syntyy aktiivisia poliittisia sukupolvia. Kyse on samalaisista voimakkaista ja sitovista kokemuksista, joiden vaikutus saattaa säilyä hyvinkin pitkään.

Traditionaalisen ja modernin välistä eroa kuvaan jatkossa siten, että määrittelen modernia modernismina, modernismille sukua ja yhteisiä piirteitä omaavana käsitteenä. Pysin myös luomaan sukulaisuuden Weberin hahmottaman karisman käsitteen ja modernismin välille (laajempi analyysi tästä sisältyy käsikirjoitukseeni Pekonen 1990). Näihin määrittelyihin nojautuen pyrin perustelemaan Weberin karisman käsitettä modernistisena ilmiönä. Suomalaisessa kollektiivisessa identiteetissä piilevää vahvan johtajan kaipuuta sensijaan pidän varsinkin vanhemmille poliittisille sukupolville ominaisena populis-tis-traditionaalisenä ilmiönä.

3 Karisman modernius; karisma ja rationalisoituminen¹

Karisma ja rationalisoituminen ovat eittämättä Max Weberin tuotannon peruskäsitteitä. Näiden käsitteiden looginen ja historiallinen suhde on ollut perinteisesti laajan keskustelun kohteena.

3.1 Rationalisoitumisen kulttuurinen vaikutus

Rationalisoitumisen kulttuurinen vaikutus merkitsee Weberin käsityksen mukaan kehitystä, jossa eksplisiittiset, selvästi ilmaistut ja järkevästi ennakoitavat säännöt ja menettelytavat enenevästi korvaavat tunteen, tradition ja sormituntumalla toimimisen. Rationalisoituminen merkitsee harhakuvitelmista vapautumista maailmankuvan myyttisten aineiden menettäessä tarpeellisuuttaan. Rationalisoituminen demystifioi ja instrumentalisoi elämää. Enää ei tarvita myyttisiä ihmisestä riippumattomia ja hänen hallintansa ulottumattomissa olevia ennakkoimattomia voimia vaan periaatteessa asioita voidaan hallita järkipäisellä ennakoinnilla ja laskelmallisuudella. (Weber 1964, 139.)

Rationalisoitumisen ja harhakuvitelmista vapautumisen tulokset ovat Weberin mielestä kuitenkin ristiriitaisia. Positiivisin mahdollisuus ja vaikutus on yksilöitymiskehitys. Tuloksena voi olla »yksilö» sanan varsinaisessa merkityksessä: yksilöllinen

ihminen jonka on seisottava omilla jaloillaan, uskottava ja luotettava vain itseensä sillä muuta turvaa hänellä ei ole. Näin hän on myös vastuussa nimenomaan itselleen. Vasta tällöin ihminen yksilönä on todellinen ja oikeutettu olemassaolossaan: hän on myös realistinen illuusiottomuudessaan.

Rationalisoitumiseen kätkeytyy kuitenkin myös vaaroja. Suurin vaara piilee siinä, että rationalisoivat voimat, jotka ihminen alunperin loi keinoksi elämänsä helpottamiseksi ja onnellistuttamiseksi, muodostuvat itsenäisiksi voimiksi, jotka kontrolloivatkin ihmisen mahdollisuuksia. Ne voivat kadottaa alkuperäisen merkityksensä ja tarkoituksensa, ihmisen tarpeiden tyydyttämisen, muodostuen itse omaksi päämääräkseen. Yhteiskunnallistuneet voimat voivat institutionalisoida välttämättömyyksiksi ja pakoksi ihmiseen itseensä nähden. Tästä syntyy vaara ihmisen vapauden menettämisestä.

Rationalisoitumisen teknisyydellä on myös omat seurausvaikutuksensa. Rationalisoituminen ja harhakuvitelmista vapautuminen myyttisen maailmankuvan vähittäisenä murenemisena rationalisoivat myös maailmankuvaa hävittämällä vähitellen perinteiset uskomukset ja ennakkoluulot. Rationaalinen maailmankuva ei kuitenkaan kykene Weberin mielestä täyttämään luomaansa tyhjiötä; se olisi sen perusluonteen vastaista. Se ei kykene itse korvaamaan esimerkiksi perinteisiä uskonnollisia maailmankuvia millään sellaisella, joka voisi täyttää uskonnollisen maailmankuvan varsinaista tehtävää: luoda merkitystä ja yhtenäisyyttä elämään. Pikeminkin harhakuvitelmista vapautunut maailmankuva on riisuttu kaikesta eettisestä merkityksestä. »Vallat, jotka hallitsevat modernin ihmisen sielua, ovat byrokratia, tiede, väkivalta ja 'intellektualismi'. Nämä ovat tuhonneet henkiset voimavarat, joita ihmiskunta on ravinnut yli 3000 vuoden ajan.» Maailman hallinnasta maksetaan niinmuodoin kallis hinta merkityksen menettämisenä. Kallis hinta siinä mielessä ettei Weberin mielestä mikään mitään ihminen ei voi tehdä syvästi tuntien (»intohimoisesti») ole itseasiassa arvokasta ihmiselle. (Weber 1964, 135) Vain jonkin kokeminen henkilökohtaisesti arvokkaaksi tekee siitä todella tärkeän ja mielekkään; pelkkien rutiinien toistaminen jättää kylmäksi.

3.2 Karisma ja karismaattinen politiikka

3.2.1 Karisman käsite

Max Weberin paljon kiistelty karisman käsite merkitsee kirjaimellisesti ottaen »armon lahjaa» (vrt. sanonnat »armoitettu puhuja», »armoitettu esiinty-

¹ Karisman modernisuuden ongelmaa Max Weberin ajattelun pohjalta olen käsitellyt aikaisemmin mm. seuraavissa tutkimuksissani: Pekonen 1983, 1989 a, b, c ja 1990.

jä»). »Armon lahjalla» Weber halusi kuvata johtajia, jotka ovat tavallaan nimittäneet itsensä, joita epätoivoiset ja vaikeuksissa olevat seuraavat. Näillä on tarve seurata johtajaa, koska he uskovat johtajan omaavan poikkeuksellisia kykyjä. Weberin käsityksen mukaan luonnolliset johtajat ovat psyykkisissä, fyysisissä, taloudellisissa, eettisissä, uskonnollisissa ja poliittisissa kriisitilanteissa omanneet ruumiin ja hengen erityisiä lahjoja. Näiden lahjojen on uskottu olevan poikkeuksellisia siinä mielessä, etteivät ne ole kaikkien ulottuvilla.

Weberin hahmottaman »puhtaan tai aidon karisman» tunnusmerkeiksi on nimetty mm. seuraavat tekijät: 1) Weber määrittelee aidon karisman vallankumoukselliseksi voimaksi historiassa karisman voidessa puhkaista rutiniinomaisten rationalisoinnin liittämällä siihen ainakin hetkellisesti tärkeän subjektiivisen merkityksenannon. Toisin sanoen karisma yrittää vakuuttaa todellisuuden olevan sitenkin enemmän kuin mitä vallitseva järjestys tahtoo uskotella. 2) Johtuen karisman ainakin hetkellisestä rationaalisuuden vastaisesta ja spontaanista luonteesta se syrjäyttää ainakin joksikin aikaa taloudellisen tehokkuuden ja taloudellisen rationaalisuuden. 3) Karismaattinen johtaja ja hänen seuraajansa muodostavat eräänlaisen »seurakunnan» (Gemeinde; congregation). Johtajan lähimmät seuraajat ovat kuin opetuslapsia, sillä totteleminen perustuu karismaattisen johtajan poikkeuksellisiin kykyihin. 4) Weberin tulkinnan mukaan karismaattinen johtaja on »nimittänyt itsensä». Itsensä nimittäminen tarkoittaa sekä tehtävää että tyyliä (sitä miten karisma kertoo itsestään). Aidon karismaattisen johtajan toiminta perustuu lähetystehtävään, joka on johtajan kutsumus. Lähetystehtävä on myös hänen kohtalonsa, sillä jolleivät seuraajat tunnusta tuon tehtävän mielekkyyttä, tunnusta johtajaa, hän on epäonnistunut. 5) Karismaattinen auktoriteetti on väistämättä epävakaa johtuen nimenomaan sen talouden ja rationaalisuuden vastaisuudesta ja vallankumouksellisesta historiallisesta roolista. 6) Karismaattista vallankumouksellisuutta luonnehtii voimakas päätöksellisyys. 7) Vallankumouksellisesta roolista johtuen karismaattinen johtajuus viittaa johonkin »toiseen» tai »ylittävään». (Bendix 1986, 19; Bell 1986, 58—9.)

Karismaattinen politiikka edellyttää toteutuakseen puhtaassa muodossaan jonkinlaista kriisitilannetta, jossa kyseenalaistetaan yhteiskunnan perusarvoja, instituutioita ja legitimitettä. Tässä mielessä Weberin »aito karisma» on »uuden» ongelma. Uuden välttämättömyys luo pohjan karismaattisen auktoriteetin syntymiselle karisman ainakin hetkel-

lisesti johtaessa toimiin, liikkeisiin ja tapahtumiin, jotka ovat poikkeuksellisia, rutiinista ja jokapäiväisen elämän piiristä poikkeavia. Karisma rikkoo arkisen rutiinin ja on »vallankumouksellinen» sen liittyessä ristiriitaan olemassaolevan, itsestäänselvän ja perityn järjestyksen kanssa. Tällainen konflikti on kuitenkin väistämättä ohimenevä.

Weberin mielestä karisma on siis aina uuden edellytys. Byrokraattiset ja patriarkaaliset rakenteet edustavat pysyvyyttä ja ovat muutenkin päivittäisiin rutiineihin liittyviä. Näiden päivittäisten rutiinien ylittäminen ja uuden merkityksen luominen edellyttävät karismaa. Vakaan rationalisoinnin prosessin voivat puhkaista jotkut historian epäjatkavuudet. Weberin mielestä nimenomaan karisma voi puhkaista rationalisoinnin prosessin antamalla sille tai liittämällä siihen subjektiivisen merkityksenannon. Karismaattiset sankarit, profeetat ja liikkeet ovat tässä mielessä vallankumouksellisia voimia historiassa. Karismaattiset poliittiset liikkeet ovat spontaanisia, innostuneita ja innostavia tavalla, jossa yhteistunne voi ainakin hetkellisesti voittaa luokka-, organisaatio-, kieli- yms. yhteiskunnalliset erottavat rajat. Karismaattinen liike voi kyetä organisoimaan yhteiskunnallisen tilan ja ajan uudelleen.

3.2.2 Profeetallinen, karismaattinen poliittinen valta

Tällaisessa vallassa on kyse »profeetan» ja »maallikkojen» välisestä keskinäisestä kanssakäymisestä, jossa molemmat osapuolet tyydyttävät intressejään.

Johtajan valta riippuu mobilisoimansa ryhmän voimasta. Voima taas riippuu johtajana kyvystä antaa symbolinen ilmaus — joko esimerkillisenä käyttäytymisenä tai puolittain systemaattisena diskurssina — yhteiskuntarakenteen tietyssä asemassa oleville »maallikoille», heidän erityisille poliittisille intresseille.

Karismassa on siis kuitenkin kyse viime kädessä yleisön elämästä ja sen elämäkokemusten suhteesta karismaattiseen henkilöön. Yleisö tunnistaa ja tunnustaa johtajansa omasta tilanteestaan käsin. Johtajan auktoriteetti johtajana syntyy siitä, että häntä *pidetään* poikkeuksellisenä. Karismassa on kyse *tunnustamisesta*.

Tunnustaminen ei ole kuitenkaan passiivista yhteiskunnan valmiin, jo olemassaolevan itseidentiteetin ilmaisemista vaan kyse on tällaisen luomisesta, aktiivisesta artikuloinnista. Karismaattinen johtaja luo persoonallisuudessaan ja diskurssissaan kohtauspaikan signifioidulle (merkityksellistajalle) ja jo olemassaolevalle signifioidulle (merkityksellistetylle). Siten profeetta ja karismaattinen politiikka

ko — yksityinen henkilö, ihminen vailla menneisyyttä, vailla muuta auktoriteettia kuin hän itse — voi toimia organisoivana ja mobilisoivana voimana. (Bourdieu, 129—130).

3.2.3 »Poikkeuksellinen tilanne» karisman edellytyksenä

Onko karisma siis vain erityinen, harvinainen ja poikkeuksellinen historiallinen ilmiö? Weberin vastaus kaiketi kuuluisi: missä on johtajuutta, siellä on myös väistämättä karismaa.

Mitä »poikkeuksellinen tilanne» voi sitten tässä yhteydessä tarkoittaa? »Poikkeuksellista» on syytä lähteä tarkastelemaan vastakohdastaan »tavallisesta» tai »normaalista» käsin. Tavanomainen voi tarkoittaa yksinkertaisesti sitä »mitä ollaan totuttu odottamaan». Vastaavasti »poikkeuksellinen» tarkoittaa yksinkertaisesti vain sitä, ettei vallinnut yksimielisyys, odotustenmukaisuus voikaan enää joistakin endogeenisistä ja/tai eksogeenisistä tekijöistä johtuen jatkua muuttumattomana. (Cavalli 319—320; Pekonen 1990)

Kyse on poikkeuksellisesta tilanteesta jossa osallistuvat eivät kykene itse palauttamaan tasapainoa käytettävissä olevin kulttuurisin keinoin (jolloin kyse on kriisistä). Tähän tehtävään tarvitaan henkilöä, jolla on sekä kutsumus että sen toteuttamiseen tarvittavia kykyjä. Lähetystehtävän onnistuminen edellyttää kuitenkin hyväksyntää yleisöltä, niiltä joiden odotukset ovat kriisiytyneet.

Karismaattisen johtajan yhteiskunnallinen tehtävä on siis tavallaan uuden tasapainon synnyttäminen. Yhteiskunnallinen ja persoonakohtainen integrointi kulkevat tässä käsi kädessä. Yhteiskunnallinen kriisi on myös ihmisten henkilökohtainen kriisi. Yhteiskunnallisen integraation palauttaminen kulkeekin käsi kädessä yksilöiden identiteetin eheyden palauttamisen kanssa. Karismaattinen johtaja toimii siis sekä yhteiskunnallisella että ihmisten persoonallisuuden tasolla. Siksi tällaisen johtajan vaikutus koetaan niin voimakkaana.

3.2.4 Karisma ja subjektiivisen tärkeys

Rutiinistumisen vastapainona Weber korosti maailmankatsomusten toimintaa motivoivaa merkityksestä. Perimmäiset arvot viime kädessä määrittelevät toiminnalle annettavia merkityksiä. Nämä perimmäiset arvot myös vasta tekevät toiminnasta inhimillistä, jotakin enemmän kuin vain rutiinisoimista sopeutumista ja mekaanista toistamista.

Näiden inhimillisen toiminnan perimmäisten arvojen merkitystä, järjestystä ja hierarkiaa ei esimerkiksi tiede voi ratkaista. Tämä johtuu siitäkin,

että modernia yhteiskuntaa luonnehtiva eriytyminen johtaa itsenäisiin arvoihin ja arvojärjestelmien yhteismitattomuuteen ja jopa keskinäiseen ristiriitaisuuteen. Perimmäiset arvot maallistuvat ja keskinäinen »paremmuus» — merkitys yhteiskunnassa ja ihmisten toiminnassa — on ratkaistavissa vain keskinäisessä kamppailussa.

Modernin yhteiskunnan keskeinen kamppailu käydäänkin Weberin tulkinnan mukaan »sieluttoman rationaalisuuden» ja henkilökohtaisen karismaattisen asialle tai syyllä omistautumisen välillä. Tästä syystä modernissakin yhteiskunnassa on aina mahdollisuus sisäisen kutsumuksen omaaville johtajille. (Alexander, 201—2)

3.3 Karisma ja rationalisoituminen modernin ymmärtämistä koskevana ongelmana

Nyt voimme palata kysymykseen rationaalisuuden ja karisman käsitteiden välisestä loogisesta ja historiallisesta suhteesta.

Vielä runsas vuosikymmen sitten paradigma oli käsitys jonka mukaan Weberin »aidon karisman» tyyppinen auktoriteettiperiaate kuvasi paremmin esimodernia, traditionaalista kuin modernia yhteiskuntaa. (Bell 1986, 60; Bensman & Givant 1986, 47) Esimerkiksi »aidon karisman» talouden vastaisuus, suuri paatoksellisuus ja se että siinä viitataan vallankumouksellistavalla rutiinin vastaisella tavalla johonkin transkendentiaaliseen, kuvaavat keskustelussa esitettyjen väitteiden mukaan enemmänkin esimodernia kuin modernia. Vastaavasti rationalisoitumista pidettiin nimenomaan yhteiskunnan modernisoitumista luonnehtivana piirteenä.

Nyt karisman ja rationalisoitumisen välinen suhde nähdään huomattavasti komplisoidumpana. Mm. Wolfgang Mommsen (1987, 46—51) korostaa Weberin historiankäsitteiden analyysissaan, ettei Weber suinkaan pitänyt karismaa minään pelkästään entisajoille ominaisena piirteenä. Mommsenin tulkinnan mukaan Weberin tarkoituksena oli pikemminkin tarkastella karismaa ja rationalisoitumista *vastakkaisina* ilmiöinä.

Tuo vastakkaisuus voidaan muotoilla seuraavasti: Karismassa on kyse kaikesta luovasta toiminnasta, joka saa voimansa tyyppillisistä ja tavanomaisista poikkeavista henkilökohtaisista arvo-ihanteista. Rationalisoitumisessa on taas kyse sopeutumisesta: joko olemassaoleviin arvoihanteisiin, materiaalsiin intresseihin tai institutionaalisiin ehtoihin.

Mommsen kiteyttääkin Weberin karisman käsitteen ydinmerkitykseksi persoonallisen, henkilökoht-

taisen johtajuuden. Voidaanko tätä piirrettä ja vaatimusta pitää jotenkin esimodernina ja traditionaalisenä? Tuskin. Asia lienee pikemminkin päinvastoin.

»Aidon karisman» esitettyä esimodernistisuus / modernistisuus -jakoa voidaan tarkastella myös toisenlaisesta näkökulmasta. Jos Scott Lashin tapaan modernin ytimeksi asetetaan *modernismi*, niin esimerkiksi Weberin määrittelemien rationaalisuuden ja sen huipentuman rautahäkin² ja karisman osat vaihtuvat. Rautahäkki ja sen hyväksyminen poliittisen toiminnan johtomotiiviksi edustaakin pikemminkin esimodernia ja karisma puolestaan modernismin piirteitä. Modernismin keskeisiksi piirteiksi ymmärretään silloin: 1) Rationaalisuuden jatkuva koettelu kokeilujen avulla, 2) uuden instrumentaalisen rationaalisuuden muovautuminen jännitteenä toisaalta tiivistyvän yhteiskunnallisen todellisuuden organisoitumisen ja sille ominaisen järjestyksen instrumentaalisen rationaalisuuden ja toisaalta »kaaoksen epistemologian» (tulevaisuuden ennustamattomuuden) välillä. Oletetussa uudessa modernistisessa instrumentaalisisessa rationaalisuudessa ovat vastakkain järjestyksen epistemologia ja kaaoksellinen yhteiskunnallinen todellisuus. 3) Lash liittää modernismin vielä habermaslaisen substantiaalisen, sisällöllisen rationaalisuuden mahdollisuuden kommunikatiivisena rationaalisuutena Absoluuttisen Totuuden kuoltua. Tällä tavoin määriteltynä modernismi ei rajoitu erityisen kulttuurijärjestelmän yhdeksi suuntaukseksi, vaan sen eetos ulottuu kaikkialle, esimerkiksi politiikkaan. (Lash, 355—377.)

Tällaisen modernistisen karisman toiminta-areena parlamentarisessa politiikassa voisi olla Weberin hahmottama Plebiszitäre Demokratie.

3.4 Demokratian demokratisoiminen; Plebiszitäre Demokratie ihmisten oikeutena valita itse, suoraan omat johtajansa

Miten väitettä ihmisten oikeudesta valita itse, suoraan omat johtajansa voi yleensä perustella? Esitän tässä vain yhden tällaisen yleisen näkökulman, joka

kumpuaa politiikkaa koskevista pohdintoista. Lähökohtana käytän Hannah Arendtin erottelua tiedon, tahdon ja esteettisen välillä.

Arendt väitti että, jos tieto olisi politiikan ydin, niin politiikka samaistuisi hallintoon. Jos taas tahto olisi tuo ydin, me eläisimme loputtomien vallankeikausten maailmassa. Niinpä poliittisten ilmiöiden erityisyyttä ei pitäisikään Arendtin mielestä etsiä tiedosta eikä tahdosta vaan poliittisten ilmiöiden paikka on läheistä sukua esteettisille objekteille. Tällä Arendt tarkoitti sitä, että politiikan maailmaa ei olisi olemassa ilman katsojia, politiikan seuraajia. Katsojien tärkeys on siinä että vain he ovat asemassa, jossa päätetään yksittäisen teon arvo ja merkitys. Katsojat tekevät teoista poliittisia ja he itse tekevät politiikkaa arvioidessaan tietoa, tahtoa, tekoja jne. Arendtin väitteen mukaan politiikka on siis ja kuitenkin viime kädessä katsojien, yleisön, kansan, massojen, arvioinnin tulosta. (ks. esim. Schürmann 1989)

Weberin Plebiszitäre Demokratie'n yhdeksi tarkoitukseksi voi nähdä politiikan katsojien merkityksen ja roolin korostaminen. Esimerkiksi Wolfgang Mommsenin (s. 49) tulkinnan mukaan antiautoritaarinen karisma oli Weberin käsityksen mukaan ainut vielä mahdollinen demokraattisen hallitsemisen muoto, joka ei johtanut johtajuuden puutteen seurauksena rutiiniin ja tehottomuuteen. Karisman antiautoritaarisuudella Weber tarkoitti karismaattisen johtajan legitimitetin riippuvuutta äänestäjien antamasta suostumuksesta perustuslaillisen järjestelmän ja perustuslaillisen poliittisen tilanteen ollessa voimassa. Karismaattisen politiikan poliittista areenaa Weber luonnehti kansanäänestyksellä päätetyksi johtajuudeksi (Plebiszitäre Demokratie).

Weberin käsityksen mukaan vain tilanne, jossa poliittinen johto rekrytoituu kilpailun kautta, voi toteuttaa modernin politiikan olemusta. »Politiikan olemus ... on kamppailu, liittolaisten ja vapaaehtoisten kannattajien hankkiminen.» (Weber 1968, 1414) Tähän ei saa koulutusta hallinnon piirissä vaan parasta koulutusta on »parlamentti ja puolueiden välinen kilpailu yleisön edessä».

Poliittisten johtajien valinnassa Weber korosti poliittisen kamppailun merkitystä ja sitä, että modernissa massademokratiassa johtajien valinta kuuluu kansalaisille. Vain näin voidaan tosiasiallisesti taata poliittisen johdon legitimiys. Poliittisessa kamppailussa tämä legitimiys ei ole niinkään legaalisuutta, kuten hallinnossa tulisi olla, vaan vakuutelluun voimaa.

Käsitykseni mukaan Weber halusi karismaattisen poliittisen johtajuuden käsitteellään »pelastaa» poli-

² Kirjassaan Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki Weber kuvaa länsi-eurooppalais-amerikkalaisen kapitalismin rationaalisuutta yhteiskunnallisena pakkona ja jopa rautahäkinä. »Nykyinen kapitalistinen talousjärjestys on valtava kosmos, johon yksilö syntyy ja jonka hän todellisuudessa kokee muuttumattomana kotelona, jossa hänen on eletävä.» (1980, 39). »Tämä talousjärjestys määrittää nykyään kaikkien ... yksilöiden elämäntyylin ja lisäksi vastustamattomalla pakolla.» (s. 134) ...»Kohtalo teki manttelista teräksenlujan kotelon.» ... »Joka tapauksessa voittoa kapitalismi ei tarvitse enää ... tukea. Se lepää mekaanisella perustalla.» (s. 134—5)

tiikan subjektiivisena toimintana — toimintana, jossa subjektiiviset arvot ja tahto voisivat vielä toimia — kohtalolta, joka sitä koko ajan uhkaa myös parlamentarisessa politiikassa. Tuo kohtalo on politiikan pelkistyminen osaksi ihmisten rutiinimaista hallitsemista, politiikan samaistuminen valtion, politiikan kuihtuminen rationaaliseksi hallinnoksi.

Weber »ennakoi» kansanäänestyksellisten tendenssien voimistamista demokratian demokratisoitumista koskevana kamppailuna. Tässä kamppailussa on kyse siitä, että ihmiset saavat oikeuden ja voivat tosiasiallisesti valita omat johtajansa. Tähän asti puolueoligarkiat ovat pitkälti päättäneet tällaisista valinnoista.

Luciano Cavalli mainitsee (1987, 332—3) tällaista kehitystä vahvistavina ajankohtaisina yleiseurooppalaisina ilmiöinä mm. maailmankatsomuksellisten puolueiden sekularisoinnin (esimerkkinä tästä voi mainita kommunististen puolueiden kriisin kaikkialla Euroopassa), luokkataistelun muuttumisen (perinteisen työväestön väheneminen ja keskiluokkien vahvistuminen, individualististen ja materialististen maailmankuvien vahvistuminen), perinteisten ideologioiden heikkenemisen ja joukkotiedotuksen merkityksen korostumisen. Nämä kaikki vahvistavat suuntausta politiikan henkilöitymiseen ja muokkaavat tätä kautta maaperää lisääntyvälle karismaattiselle vaikutukselle politiikassa. Tästä syystä tulevaisuudessa ääni saatetaan antaa vaa-leissa entistä useammin johtajalle ja ehdokkaalle kuin puolueelle. Johtajalle annettu ääni saattaa olla jopa ääni puoluetta vastaan.

4 Karisman modernistisen diskurssin³ republikanistisuus⁴ demokratisoinnin edellytyksenä

Karisma subjektiivisten arvojen ja mielipiteiden vaikuttavuutena ja henkilökohtaisena johtajuutena

³ Diskurssin käsitteen käytöllä tässä yhteydessä haluan korostaa seuraavia seikkoja: 1) auktoriteetin perustelu ei nojaa mihinkään mahdollisen kohteen objektiiviseen laatuun vaan diskurssiiviseen kenttään, jossa varsinaisesti auktoriteetti vasta muokataan, 2) diskurssiivisessa käytännössä sanat tekevät enemmän kuin vain toimivat objektien merkkeinä. Diskurssi muodostaa objektit, joiden merkkeinä sanoja käytetään, 3) lausumien ymmärrettävyys edellyttää myös sen huomioon ottamista, mikä on lausumien rooli diskurssissa, jonka puitteissa lausumat on tuotettu. Näillä huomautuksilla pyrin korostamaan sitä että itse diskurssi ja kielenkäyttö ovat olennainen osa politiikkaa.

⁴ Republikanismilla viitataan tässä yhteydessä Kantilta lähtöisin olevaan klassisen republikanismin käsitteeseen.

eivät sellaisenaan kuitenkaan riitä demokratian demokratisoitumisen modernistisiksi kriteereiksi. Kriteereitä on tarkennettava. Yhden mahdollisuuden tähän tarjoaa karismaattisessa politiikassa kulloinkin representoitu diskurssi, jossa oikeastaan määritellään karisman auktoriteetin periaatteita.

Itseasiassa jo Weber pohti tätä ongelmaa. Hän oli sitä mieltä, että sisäinen kutsumus toiminnan ja henkilön sisäisen voiman edellytyksenä edellyttää syyn palvelemista. Esseessään *Politiikka kutsumuksena* Weber kuitenkin korostaa, että syyn palveleminen täytyy olla »maallistunutta». Karismaattisen politiikan on tunnettava moraalista maallista vastuuta toiminnasta. Intohimoinen asialle omistautuminen täytyy suhteellistaa kouliutumalla elämän realiteetteihin. Tällainen realismi suuntaa »maallista asketismia» enemmänkin yksilöllistymisen kuin »kosmologiseen» suuntaan. Yksilöitymisen etu saavutetaan kyyvyssä kohdata näitä realiteetteja ja mitata niitä sisäisesti.

Minkälaista tällainen maallistunut syyn palvelemisen karismaattinen diskurssi voisi sitten olla? Minkälaisia kriteereitä siltä edellytetään, että se olisi karismaattista ja modernistista, muttei degeneroituisi traditionaaliseksi tai pelkästään populistiseksi?

Näkökulmana tällaisen diskurssin mahdollisuuksiin ja erittelyyn käytän seuraavassa Jean-Francois Lyotardin pientä artikkelia legitimoinnista. Lyotard tarkastelee artikkelissaan legitimointia yhdestä ka-peasta näkökulmasta, nimittäin legitimoinnin kielen näkökulmasta. Hän pyrkii erottelemaan erilaisia legitimoinnin kieliä, diskurssin tapoja, kielen ja puheen pragmaattisista lähtökohdista käsin. Pragmaattisessa näkökulmassa painotetaan sitä, että kielen ja puheen merkityksen ymmärtämisen kannalta on välttämätön erottaa puhuja, puhuteltu (yleisö) ja referentti (se mihin viitataan). Legitimoinnin kielet ja diskurssit eroavat Lyotardin tulkinnan mukaan toisistaan sen suhteen minkälaisen »tulkinnan» puhuja, yleisö ja referentti legitimointi-kertomuksessa saavat.

Artikkelissaan Lyotard erottaa Kantin pohjalta despoottisen ja republikaanisen hallitsemistavan. Hallitsemistapa on despoottinen silloin kun toimeenpaneva ja lakiasäättävä valta yhtyvät. Republikaanisessa ne on erotettu toisistaan. Despoottisen ja republikaanisen eroa Lyotard hakee erilaisista legitimoinnin diskurssista. Legitimoinnin diskurssin erot kristallisoituvat diskurssien tuottamien auktoriteettisisältöjen erilaisuudessa. Auktoriteetin perimmäisenä ongelmana Lyotard pitää kysymystä »kuka auktorisoi auktoriteetin ja miten».

Lyotard analysoi erityisesti kahta legitimoinnin

tapaa: myyttistä kertomusta ja republikaanista auktoriteetti-diskurssia. Analysoinnin näkökulma on näiden kertomusten pragmatiikka.

Myyttisyyttä Lyotard kuvaa hyvin samaan tapaan kuin Ernst Cassirer klassisessa tutkimuksessaan *The philosophy of symbolic forms* (1955). Cassirer puhuu erityisestä myyttisestä tietoisuudesta, joka ilmenee myyttisessä kielessä. Siinä sana, esineen tai asian nimi, ja referentti samaistuvat. Sanan ja todellisuuden eroa ei ole olemassa tai tunnisteta. Sanaa, kieltä ei nähdä mielivaltaisena, satunnaisena ja symbolisena kuvaamansa suhteen, vaan ne ovat »yhtä». Tässä mielessä myyttisen kielen ja siten myytin sisällön suhde todellisuuteen on homogeeninen ja eriytymätön. Myytti on muuttumattomuudessaan historiaton. Myyttissä ei synny tarvetta eikä välineitä korjata tai kritisoida annettua. Myytin suhde todellisuuteen ei sisällä ratkaisevaa kriisiä, joka on Cassirerin mielestä ominaista empiirisen ja käsitteellisen tiedon alulle.

Myyttistä kertomusta ja sen normatiivista tapaa legitimoida Lyotard pitää despoottisen hallitsemistavan tyyppiesimerkkinä. Merkityksiltään pysyvät sanat määrittelevät maailman. Lisäksi tämä maailma on hyvin rajallinen, koska käytettävissä olevien nimien »varasto» on rajallinen. Maailma on aina ollut ja on sama. Nimi ratkaisee myös kunkin paikan maailmassa ja suhteet toisiin nimiin. Tämä paikka hallitsee oikeutena ja velvollisuutena seksuaalisia, taloudellisia, sosiaalisia ja kielellisiä vaihtosuhteita. Tai toisinpäin: hallinta tapahtuu nimen perusteella, siihen vedoten ja sen auktoriteetilla.

Tapahtumia, jotka eivät mahdu tradition sisälle, ei tavallaan ole olemassa, koska niille ei ole nimiä, koska niitä ei ole auktorisoitu. Lyotardin tulkinnan mukaan myyttisessä kertomuksessa ei itse asiassa olekaan edustettuna auktoriteettia modernissa mielessä lain (normin) säätämisen ja toimeenpanon erona. Myyttisessä kertomuksessa ihmiset sekä säätelevät että toteuttavat: sekä määrittelevät »oikeiden» suhteiden ja kanssakäymisten muotoja toistamalla kertomusta että toteuttavat kertomusta omassa käyttäytymisessään. Jokaiselta edellytetään myyttisen kertomuksen edellyttämää tapaa toimia ja käyttäytyä. Näin lakiasäättävä- ja toimeenpaneva valta yhtyvät. Myyttinen kertomus on tavallaan hyvin poliittinen, mutta tuo poliittisuus on suodattunut koko elämään. Tässä mielessä myyttistä kertomusta voidaan Lyotardin mielestä kutsua myös »totalitaariseksi». (Lyotard 1989, 171)

Republikanismille on Lyotardin määrittelyn mukaan ominaista ei-välttämättömän ja satunnaisen huomioonottaminen ja näiden edellyttämä ja mah-

dollistama harkinta ja neuvottelu. Traditionaalisesa kertomuksessa taivuttelu, informointi, vakuuttelu ja käännätyminen piiloutuvat asian homogeenisuuden, välttämättömyyden ja väistämättömyyden taakse. Kertomuksen orgaaninen ja totalisoiva luonne eivät suosi analyysia, harkintaa ja keskustelua. Republikanistiselle neuvotteluun perustuvalla politiikalle on sensijaan ominaista diskurssin lajien erittely, hajottaminen ja näiden mahdollistama »peli» tai »leikki».

Tätä kuvaa seuraava, Lyotardin sanoin, »yksinkertainen ja naiivi kuvaus neuvottelevan prosessin askelista» (s. 172—3):

1. Mitä meidän täytyy olla: onnellisia, viisaita, vapaita, tasa-arvoisia, voimakkaita, suomalaisia vai mitä?

2. Mitä meidän täytyy tehdä ollaksemme haluammamme kaltaisia?

3. Seuraavaksi on keksittävä välineet halutun tavoitteen toteuttamiseksi.

4. Tämän jälkeen on harkittava, mikä on mahdollista tehdä. (Tässä yhteydessä Lyotard korostaa mielikuvituksen (toistaiseksi käsitteeseen kiteytymättömä mielikuvitusta), vapaiden assosiaatioiden, skenaarioiden ja simulaatioiden montaasien ja eivielä-todellisesta kertovien kertomusten merkitystä.)

5. Harkinta ja neuvottelu edellisen pohjalta. Neuvottelun myötä korostuu argumentoinnin merkitys. Jokainen neuvottelija pyrkii todistamaan oman argumenttinsa pätevyyttä.

6. Neuvotteluargumenttien arviointi ja näistä päättäminen.

7. Arvioinnin legitimointi, joka on normatiivisen diskurssin tavoite (»onko jollakin oikeus päättää näin»). Ja vihdoin: päätöksen tekeminen toteuttamiskelpoiseksi.

Republikanistinen politiikka ei pyri tarjoamaan aineksia uskolle vaan harkinnalle ja arivointikyvyille päämääränään »se (politiikka) tahtoo itseään» (s. 174) samaan tapaan kuin Weberin hahmottelema yksilö, jonka on seisottava vain omilla jaloillaan. Koska tahtomista luonnehtivat väistämättä (modernistinen) epävarmuus tulevaisuuden ja päämäärien suhteen, niin »republikanismi vetoaa vapauteen turvallisuuden sijasta» (s. 174).

Totalitaarisen legitimoinnin diskurssin perinteinen »avainnimi» on ollut kansa (das Volk). Niin myös Suomessa. Puhuttaessa kansasta ei ainakaan aluksi ole selvyyttä minkälaisesta identiteetistä oikeastaan puhutaan. »Kansa» voi aivan hyvin olla myös osa republikanistista legitimointi-kertomusta. Kansalla legitimoidaan kuitenkin totalitaarisesti sil-

loin kun nimi »kansa» itsessään toimii auktoriteettina. »Kansa» saa legitimitteittensä historialla legitimoitua nimestään nimen toimiessa abstraktina historiattoman legitimoitiperusteena. Legitimoidulla totalisoivasti »kansalla» (kansan nimellä) »kansa» voi konkreettisesti (tässä, nyt ja tällaisessa merkityksessä) olla melkein mitä tahansa. »Kansa» lain ja legitimitteetin lähtökohtana perustuu »puhtaan tahtoon» (Lyotard 1989, 176—7), joka taas mahdollistaa periaatteessa jatkuvasti uusiutuvat populistiset vallankehitykset.

Lyotardin mielestä republikanismissa diskurssin rajat pyritään pitämään avoimina tahdon muodostuksen kaikissa vaiheissa. Totalitarismissa tämä vapauden idea korvataan myyttisellä legitimoinnilla. Kerran nimetty »me», joka oikeastaan on pelkääntään »erityinen yksikkö», ei tyydykään rooliinsa yksikkönä vaan pyrkii mahdollisuuksien mukaan universalistumaan. Ideasta »me» pyrkii tulemaan »kaiken» arvioinnin periaate. »Kaikki» suhteutetaan tähän ideaan »me». Tässä merkityksessä totalitarismi on myös moderni ilmiö. Sen modernius on myös salakavalaa; vaikkei se olekaan modernistinen ilmiö, se voi ajankohtaistua milloin vain.

Lyotardin tapaan määritelty totalitarismi diskurssin tyyppinä osoittaa sen miten moderni totalitarismi on yhdistettävissä demokraattisten poliittisten instituutioiden kanssa. Totalitarismi ei suinkaan suuntaudu niitä vastaan vaan pikemminkin totalitarismi tarvitsee niitä. »Totalitarismi ei vain tarvitse kansaa; se tarvitsee kansan hajoamista »massoiksi» jotka etsivät identiteettiään tukeutuen republikanismin auktorisoimiin moniin puolueisiin. Totalitarismi tarvitsee demokratian epämääräisyyttä tehdäkseen lopun republikanismita.» (s. 178)

5 Lopuksi

Mihin varsinkin vanhemmat suomalaiset poliittiset sukupolvet kaipaavat karismaattista johtajaa? Käsitteeni mukaan tuo kaipuu ei ole modernistisen karismaattisen politiikan haluamista, vaan pikemminkin toivotaan vahvaa johtajaa, joka kykenisi yhdistämällä, eheyttämällä ja homogenisoinnilla palauttamaan kansallisen sovun. Poliittiset ristiriidat ovat sovun pahin uhka. Pertti Suhonen toteaa tutkimuksessaan *Suomalaisten arvoista* (1988, 78—81), että ainoa alue, jolla Suomen tulevaisuutta koskevat toiveet lisääntyivät iän myötä, oli kansallinen sopu ja poliittisten riitujen välttäminen.

Republikaanisen modernistisen kansalaisuuden vahvistaminen vaikkapa Max Weberin hahmottaman Plebiszitäre Demokratie'n muodossa saattaisi

olla yksi keino pyrittäessä demokratisoimaan demokratiaa. Republikaanisen modernistisen kansalaisuuden vahvistamiseksi on vielä tekemistä.

Tällaisella juhlapuheviittauksella haluan painottaa näin erikseen ajatusta poliittisen kansalaisuuden uudenlaisesta ymmärtämisestä, johon edellä oleva analyysi käsitykseni mukaan viittaa. Ymmärrettäessä moderni instrumentaalisen rationaalisuuden ja subjektiivisen vapauden väliseksi ristiriidaksi ja jännitteeksi nämä jännitteet määrittelevät myös kansalaisuuden uudesta näkökulmasta.

Modernia kansalaisuutta ei voida enää hahmottaa pelkän valtion ja kansalaisyhteiskunnan ristiriidan avulla, vaan modernin kansalaisen vapaus riippuu hänen kyvyistään ja mahdollisuuksistaan itse määrittellä 'mitä hän on' jne. Tätä määrittelyä luonnehtivat systeemin instrumentaalisen rationaalisuuden, yksilön vapauden ja yhteiskunnallisten liikkeiden väliset jännitteet, sillä yhteiskunnalliset liikkeet ovat keskeisiä identiteetin määrittelyn välineitä modernissa.

LÄHTEET

- Alexander, Jeffrey C., The dialectic of individuation and domination: Weber's rationalization theory and beyond. Teoksessa Whimster, Sam — Lash, Scott (eds.), Max Weber, Rationality and Modernity. Allen & Unwin. London 1987, 185—206.
- Bell, Richard S., Charisma and illegitimate authority. Teoksessa Ronald M. Glassman — William H. Swatos, Jr. (eds.), Charisma, history, and social structure. Greenwood Press Connecticut 1986, s. 57—70.
- Bendix, Reinhard, Reflections on charismatic leadership. Teoksessa Ronald M. Glassman — William H. Swatos, Jr. (eds.), Charisma, history, and social structure. Greenwood Press Connecticut 1986, 17—25.
- Bensman, Joseph — Givant, Michael, Charisma and modernity: the use and abuse of a concept. Teoksessa Ronald M. Glassman — William H. Swatos, Jr. (eds.), Charisma, history, and social structure. Greenwood Press Connecticut 1986, 27—56.
- Bourdieu, Pierre, Legitimation and structured interests in Weber's sociology of religion. Teoksessa Whimster, Sam — Lash, Scott (eds.), Max Weber, Rationality and Modernity. Allen & Unwin, London 1987, 119—136.
- Braungart, Richard G. — Braungart, Margaret M., Life-course and generational politics. Ann. Rev. Sociol. 1986. 12: 205—31.
- Cassirer, Ernst, The philosophy of symbolic forms (Vol.1.). Yale University Press. New Haven 1955.
- Cavalli, Luciano, Charisma and Twentieth-Century politics. Teoksessa Whimster, Sam — Lash, Scott (eds.), Max Weber, Rationality and Modernity. Allen & Unwin. London 1987, 317—333.
- Kriittisinä 90-luvulle. Suomi erilaistuu ja samanlaistuu. EVA-raportti suomalaisten asenteista. EVA 1989.

- Lash, Scott, Modernity or modernism? Weber and contemporary social theory. Teoksessa Whimster, Sam — Lash, Scott (eds.), Max Weber, Rationality and Modernity. Allen & Unwin. London 1987, 355—376.
- Lyotard, Jean-Francois, Notes on legitimation. Teoksessa Reiner Schürmann (ed.), The public realm. Essays on discursive types in political philosophy. State University of New York Press. New York 1989.
- Mommsen, Wolfgang, Personal conduct and societal change. Teoksessa Whimster, Sam — Lash, Scott (eds.), Max Weber, Rationality and Modernity. Allen & Unwin. London 1987, 35—71.
- Pekonen, Kyösti, Byrokratia politiikan näkökulmasta. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 51. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1983.
- Pekonen, Kyösti, Charismatic leadership and the role of image in modern politics. Charismatic effects and the problem of political presence: the case of Finland in the 1980's. *Studia Politica Jyväskyläensia* 2—1989. (1989a)
- Pekonen, Kyösti, Symbols and politics as culture in the modern situation: the problem and prospects of the 'new'. Teoksessa Gibbins, John, (ed.), Contemporary political culture. Sage Publications. London 1989, 127—143. (1989b)
- Pekonen, Kyösti, Max Weber. Teoksessa Kanerva, Jukka (toim.), Poliittikan teorian moderneja klassikkoja. Gaudeamus Helsinki 1989, 173—197 (1989c)
- Pekonen, Kyösti, Symbolinen modernissa politiikassa. (Ilmestyy Jyväskylän yliopisto; Nykykulttuurin tutkimusyksikkö 1990)
- Schürmann, Reiner, Introduction. Teoksessa Schürman Reiner (ed.), The public realm. Essays on discursive types in political philosophy. State University of New York Press, New York 1989.
- Suhonen, Pertti, Suomalaisten arvot ja politiikka. WSOY, Juva 1988.
- Weber, Max (1964), Politics as a vocation. H.H. Gertz — C. Wright Mills (eds.), *From Max Weber: essays in sociology*. Oxford University Press, New York 1964, s. 77—128.
- Weber, Max, Parliament and government in a reconstructed Germany. Max Weber, *Economy and society*. Vol. 3. Bedminster Press New York 1968.
- Weber, Max (1980), Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. WSOY Juva 1980.